

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

J.A.A. van Doorn

Nederlandse democratie. Historische en sociologische waarnemingen
Samengesteld en ingeleid door Jos de Beus en Piet de Rooy

Mets en Schilt | 2009 | 575 pp. | € 29,90 | ISBN 9789053306093

De vergruisde driehoek en de erfenis van J.A.A. van Doorn

door *Dick Pels*

Socioloog en publicist. Voorzitter van Stichting Waterland, een progressieve denktank.

Toen Jacques (beter bekend als J.A.A.) van Doorn niet meer kon denken en schrijven, hoefde het van hem niet meer en gaf hij op 14 mei 2008 letterlijk de geest. Tweeënhalf jaar eerder was bij hem botkanker geconstateerd, maar dat weerhield hem er niet van om in blessuretijd nog een meesterwerk (*Duits socialisme*) te schrijven en in *Trouw*, *HP/De Tijd* en *NRC Handelsblad* de tijdgeest en zijn tegenstanders op de huid te blijven zitten.

De eerste keer dat ik hem ontmoette was hij nog van papier en de helft van een tweetal. ‘Van Doorn en Lammers’ heette het gevreesde leerboek waarover ik bloedig tentamen deed, aan de hand van een uittreksel van dertig getypte pagina’s. *Moderne sociologie* (1957; ik blokte op de achtste druk uit 1967) was het programmaboek van een nieuwe generatie sociologen, die de Neder-

landse tradities van de sociografie en van het verzuilde sociale denken wilde vervangen door een Amerikaanse, empirisch-waardevrije geest die de sociologie zou veranderen in een ‘echt vak’, een ‘echte wetenschap’.

Jaren nadien toog ik met Piet Nijhoff, bij wie ik als student nog tentamen had afgelegd over het boek, naar Leiden om Van Doorn en Lammers te interviewen over ‘Van Doorn en Lammers’.¹ Ik vond beide heren op een prettige manier onprofessoraal (ik was toen nog niet zo gewend aan professoren, en professoren waren nog niet zo gewoon). Die ‘gewoonheid’ klonk ook door in *Moderne sociologie*, dat zich met name afzette tegen de speculatieve historische cultuursociologie van een voorganger als P.J. Bouman. Niet voor niets gaf Van Doorn het boek een motto mee van de dichter Greshoff, dat hemzelf op het lijf was geschreven: ‘En laat gerust de schone zielen ijzen / Ik houd van platte, populaire wijzen / Maar met de puntjes duidelijk op de i.’

In het interview bevestigde Van Doorn dat ‘Van Doorn en Lammers’ wilde afrekenen met het speculatieve ‘gebabbel’ van de oudere generatie: het was ‘te Duits allemaal’.

B
O
E
K
E
N

het kort en krachtig: ‘Democratie is niet: de macht van het volk. Het is een verbond tussen het volk en politieke elites die perspectief bieden. Een gezonde democratie heeft iets elitairs. Vandaag ontbreken de elites omdat de ideeën ontbreken’.³ Dit zelfbewuste, optimistische elitisme zag hij ook als de beste en misschien enige remedie tegen het populisme, een verschijnsel waar Van Doorn zich eerder tegen had gekeerd in zijn linkse gedaante, als element van het studentenprotest en van Nieuw Links in de jaren zeventig, maar dat zich nu krachtig manifesteerde aan de rechterkant van de Nederlandse politiek. De vloek van het populisme was over Nederland gevallen, zo zei hij in hetzelfde interview, en dat was begonnen met Pim Fortuyn. De politici bouwden de massa na, en de media registreerden blind wat er in de onderlaag gebeurde, om dit vervolgens weer ongecensureerd aan de onderlaag terug te geven: ‘Er wordt niet meer afgerekend naar boven. De samenleving heeft nood aan een zuiverende gelaagdheid — die is helemaal weg.’

Over de betekenis van Fortuyn werden we het niet eens. Terwijl ik het populisme ook beschouwde als een uitdaging aan de gevestigde partijpolitiek, was hij neerbuigend over Fortuyns ‘gedachtegoed’ en benadrukte hij vooral de risico’s van directe verkiezingen en de media-personalisering van de politiek. Fortuyn was ‘geen denker maar een popularisator, geen systeembouwer maar een verzamelaar van borreltafelwijsheden. Ga je daar een programma uit kneden, dan krijg je een reusachtig borreltafelverhaal maar geen politieke doctrine’, schreef hij in de dramatische meimaand van 2002.⁴ Twee jaar later erkende hij echter dat Fortuyns ‘brutale aanslag op de vaderlandse porseleinkast’ ook een bevrijding had betekend: ‘De hypocrisie in de publieke sfeer is stevig aangetast.’⁵ Maar Fortuyns kritiek op het

Haagse establishment en diens voorstellen om direct-democratische hulpstukken in te bouwen in het verkalkte parlementaire bestel kon hij niet waarderen.

Wél vermoedde hij dat de transformatie van een programmatische naar een meer personalistische democratie niet was terug te draaien, en dat we het spel maar zo goed mogelijk moesten leren spelen. Dat bracht hem tot de actuele conclusie dat de personalisering van de politiek vraagt om fatsoenlijke, moedige en ideeënrijke politici. Tijdens het volgens hem ‘onbenullige schouwspel’ van de verkiezingsstrijd van 2006 schreef hij: ‘Als de politiek persoonlijk wordt, zijn persoonlijkheden nodig, politici die indruk maken, die gezag en ervaring hebben. Ze moeten een snee over de wang hebben uit een oud duel en ooit het prikken van een mes in de rug hebben gevoeld van een rivaal. Ze mogen niet bangelijk zijn maar, ondanks alle peilingen, aan hun eigen standpunt vasthouden. Precies op dit punt is het momenteel helemaal mis. Geen van de drie partijen [PvdA, CDA en VVD; D.P.] beschikt over een leider die een groot gebaar weet te maken en met kracht en humor een goed verhaal kan brengen. Er zit geen echte vent tussen. En dat wreekt zich.’⁶

* * *

De staat van gezondheid van de Nederlandse democratie heeft Van Doorn zijn leven lang beziggehouden. Die fascinatie is goed te volgen in de naar tijdstip en thema zeer gevarieerde stukken die door Jos de Beus en Piet de Rooy in de postume bundel *Nederlandse democratie* zijn samengebracht, een keuze die Van Doorn op de valreep nog van zijn goedkeuring voorzag. Bij alle lof is in enkele besprekingen terechte kritiek geuit op het feit dat de samenstellers geen keuze hebben willen opnemen uit Van Doorns columns na 2001 (waaruit in het voorgaande enkele malen is geciteerd), en ook zijn bijdragen

B
O
E
K
E
N

over de nasleep van het Indische koloniale verleden welbewust hebben geweerd. Dat is jammer, ook omdat een aantal langere beleidssociologische stukken in deze bundel weinig meer tot de eigentijdse verbeelding spreken. Dat kan niet worden gezegd van de altijd scherpe, gevatte en erudiete columns en essays waarin Van Doorn zich de laatste jaren ontpopte als de belangrijkste uitdager en tegenspreker van de luidruchtige falanx van Hollandse nationaalpopulisten, neoconservatieven, verlichtingsfundamentalisten en 'islamofoben'.

Belangwekkend in deze bundel zijn, behalve Van Doorns visionaire stuk uit 1972 (!) over de mogelijke risico's van een groeiende etnische onderklasse in Nederland en zijn even vooruitziende blik op de komende crisis van de verzorgingsstaat uit 1978, vooral zijn bijdragen over de lotgevallen van de drie grote ideologisch-politieke stromingen die ook de pijlers waren van de verzuiling: de christendemocratie, de sociaaldemocratie en het liberalisme. Zelf bekende Van Doorn zich na vroege maar vage sociaaldemocratische sympathieën tot een soepel amalgaam van liberalisme en conservatisme. Maar in zijn dwarse stuk 'Conservatieve gedachten' uit 1976 blijkt hij een relativerend conservatisme te omarmen dat ook weldenkende progressieven van harte kunnen onderschrijven, en dat haaks staat op het rabiante neoconservatisme dat in Nederland vooral door intellectuelen rond de Edmund Burke Stichting aan de man is gebracht.

De kern daarvan is een kritiek op het utopische verlangen naar aardse verlossing: op het doctrinaire waarheidsmonopolie in de politiek en de overspannen maakbaarheidsidealen die daarvan zijn afgeleid, uitlopend in de opvatting dat mens en maatschappij principieel 'imperfect' zijn. Alleen op die manier was verzoening mogelijk met de

ongeordendheid en onoverzichtelijkheid die nu eenmaal kenmerkend waren voor de democratische samenleving, schreef hij in een eveneens in deze bundel opgenomen kritiek op de (linkse) politieke intelligentsia, 'Democratie is de politiek van het menselijk tekort'. Dit relativiseringsvermogen (eerder door Van Doorn zelfs 'politiek relativisme' genoemd)⁷ is — zo blijkt uit deze bundel — ook een van de hoofdkenmerken van zijn 'vrijmoedige' liberalisme. 'Dat liberalen zo vaak niet weten "hoe het moet", niet zeker zijn van hun gelijk, is juist hun verdienste', aldus Van Doorn in een sceptische vermaning die huidige betweterige liberalen in hun zak kunnen steken.

* * *

Maar bij herlezing van Van Doorns bijdragen over de vorming van het verzuilde ideologische driestromenland en de traditionele massapartijen, dringt zich een ont-nuchterende conclusie op. De 'ideologische driehoek' (zoals de bekende titel luidt van zijn samen met Jos de Beus en Piet de Rooy geschreven boek) van christendemocratie, sociaaldemocratie en liberalisme lijkt onder de druk van het populisme definitief te vergruizen en zelfs in elkaar te klappen. Ter rechterzijde heeft dit al geresulteerd in enkele afsplitsingen van de vvd en de vorming van de nationaalpopulistische leiderschapspartijen van Wilders en Verdonk. Ter linkerzijde is de klassieke sociaaldemocratie al gespleten in SP en PvdA. Het cda lijkt de druk vooralsnog te weerstaan, maar dan vooral door stil te blijven zitten op de gestaag smeltende ijsschots die het politieke midden inmiddels is geworden.

Ook Van Doorn lijkt in dit opzicht de draagwijdte van de populistische revolte te hebben onderschat. Net als Bart Tromp beschouwde hij het populisme vooral als een antidemocratisch virus en een totalitaire verleiding in plaats van als een reeks uitda-

gingen aan de gevestigde partijpolitiek. En net als Tromp was hij vooral geïnteresseerd in een mogelijk herstel van de oude ideologische en partijpolitieke verhoudingen, in plaats van de gedachte toe te laten dat er misschien nieuwe ideologische scheidslijnen bezig waren te ontstaan en een elitede-

Het is een zwakgebod dat vooral de verbrokkeling van traditionele instituties en de vervlakking van ideologieën zou hebben geleid tot de ontarding van de democratie

mocratie van een nieuw soort: minder afhankelijk van traditionele partijmechanismen en meer gedragen door politieke personen en directe politieke communicatie via de media.

Daarom is het laatste stuk in de bundel, ‘Herfsttij der democratie’, waarin de individualisering wordt aangewezen als de bron van alle maatschappelijke en politieke malaise, zo’n teleurstellend slotakkoord geworden. Dat het vooral de verbrokkeling van traditionele instituties en de vervlak-

king van traditionele ideologieën is die zou hebben geleid tot de ontarding van de huidige democratie, is een zwakgebod dat achterblijft bij de sociologische verbeeldingskracht waarin Van Doorn zich elders zo’n meester betoonde.

‘Men doet zijn vrienden tekort als men hun de volle scherppte der woorden onthoudt’, zoals (de door ons allebei bewonderde) Menno ter Braak zei. Van Doorn zag in alle helderheid dat het populisme het politieke voertuig was geworden van het doorgeschoten individualisme en consumen-tisme in maatschappij en politiek. Maar de positieve kanten van deze individualisering zag hij niet. Van Doorn bleef steken in de eigenaardige paradox van het moderne ‘geïnstitutionaliseerde’ individualisme, dat een ideologisch voertuig is geworden van zijn eigen tegendeel: de nieuwe kudde-mentaliteit van consumenten die allemaal denken dat ze uniek, authentiek, eigen en apart (moeten) zijn. Er schuilt tragiek in het feit dat een van de grootste Nederlandse sociologen van de voorbije eeuw meende dat de individualisering het einde inluidde van de sociologie als vak, en niet bij machte was om de uitdaging ervan aan te gaan, anders dan via een lucide maar pessimistische cultuurkritiek.

Noten

- 1 Dick Pels en Piet Nijhoff, ‘Van Doorn en Lammers over “Van Doorn en Lammers”’. Een vraaggesprek met de schrijvers van *Moderne sociologie*, *Sociodrome* 11 (1985), nr. 3, pp. 3-8. Het stemt droevig dat Cor Lammers onlangs eveneens is overleden; nu zijn ze allebei nog alleen van papier.
- 2 Zie Van Doorns uitvoerige reactie op mijn boek

Het democratisch verschil. Jacques de Kadt en de nieuwe elite (1993) in *Beleid & Maatschappij* 21

(1994), nr. 3 (juni).

3 *Elsevier*, 6 oktober 2007.

4 *Trouw*, 31 mei 2002.

5 *HP/De Tijd*, 16 april 2004.

6 *Trouw*, 18 november 2006.

7 ‘Grenzen van de democratie’, in: Gerry van der List (red.), *De draagbare Van Doorn*. Amsterdam: Prometheus, 1996.